

ПОЛІТИЧНИЙ НІГІЛІЗМ, АБСЕНТЕЇЗМ, ПОПУЛІЗМ ТА НАСИЛЬСТВО ЯК РІЗНОВИДИ АНТИЦІННОСТЕЙ У СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЦІ

POLITICAL NIHILISM, ABSENTEEISM, POPULISM AND VIOLENCE AS TYPES OF ANTI-VALUES IN MODERN POLITICS

Тимошенко О.І.,

доктор філософських наук, професор,
ректор

Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»

Левченко Л.О.,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»

У статті досліджуються чотири ключові прояви політичних антицінностей – нігілізм, абсентеїзм, популізм та насильство – як деструктивні явища, що порушують базові принципи демократичного суспільства. Висвітлюється сутність політичного нігілізму як форми заперечення державності, правових інституцій та політичної легітимності. Аналізується абсентеїзм як пасивна, але системна форма протесту проти несправедливості чи неефективності політичної системи, що свідчить про кризу політичної довіри та громадянської участі. Популізм розглядається як спрощене політичне мислення, що базується на емоційній мобілізації мас, антагонізмі до еліт та використанні «волі народу» як ідеологічного прикриття для маніпулятивної політики. Особливу увагу приділено політичному насильству – як фізичному, так і вербальному – яке постає як радикальна форма політичної деструкції, здатна зруйнувати соціальну солідарність та підірвати легітимність держави. Здійснюється порівняльний аналіз вітчизняного та зарубіжного контекстів, зокрема в умовах політичних трансформацій в Україні (2010–2022 рр.), де антицінності набули особливої виразності на тлі революцій, війни, інформаційного тиску. Обґрунтовується потреба формування проактивної політичної культури, яка ґрунтується на цінностях діалогу, участі, прав людини та політичної відповідальності. Матеріал має міждисциплінарний характер і може бути корисним для політологів, соціологів, психологів, державних управлінців та громадських діячів, зацікавлених у стратегіях подолання деструктивних тенденцій у політичному житті.

Ключові слова: політичний нігілізм, абсентеїзм, популізм, політичне насильство, антицінності, політична культура, демократія, протест, маніпуляція.

The article explores four major manifestations of political anti-values—nihilism, absenteeism, populism, and violence—as destructive phenomena undermining the foundations of democratic society. Political nihilism is examined as a rejection of the state, legal institutions, and political legitimacy. Absenteeism is analyzed as a passive yet systemic form of protest, reflecting a profound crisis of trust in political institutions and the erosion of civic engagement. Populism is interpreted as a simplified political discourse relying on emotional mobilization, antagonism toward elites, and the invocation of the “will of the people” as a rhetorical tool for manipulative policy-making. Particular attention is given to political violence—both physical and verbal—as a radical form of political destructiveness, capable of dismantling social cohesion and undermining state legitimacy. The study includes a comparative analysis of domestic and international contexts, with a special focus on the Ukrainian experience (2010–2022), marked by revolution, war, and increasing information pressure, where these anti-values gained particular salience. The article argues for the need to develop a proactive political culture grounded in the values of dialogue, participation, human rights, and responsibility. The research is interdisciplinary in nature and is relevant for political scientists, sociologists, psychologists, public officials, and civil society actors interested in strategies for overcoming destructive tendencies in political life.

Key words: political nihilism, absenteeism, populism, political violence, anti-values, political culture, democracy, protest, manipulation.

Постановка проблеми. Політична культура сучасного суспільства формує не лише позитивні цінності демократії, свободи, плюралізму, але й виявляє низку політичних антицінностей, які суперечать фундаментальним засадам демократичного устрою. Серед них особливу загрозу становлять політичний нігілізм, абсентеїзм, популізм і насильство у політичному просторі. Ці явища є не просто соціальними девіаціями або винятковими відхиленнями в окремих країнах – вони є віддзеркаленням глибокої кризи легітимності політичних інституцій, знецінення ролі громадянської участі,

втрати довіри до влади та загострення моральної деградації публічного дискурсу. В українському контексті зазначені політичні антицінності проявляються з особливою інтенсивністю, що зумовлено історичними травмами, авторитарним минулим, частими змінюваними владними режимами та глибокою недовірою до державних інституцій, що тягнеться ще з радянських часів.

Низький рівень політичної культури, слабкість інституцій, дефіцит політичної відповідальності та нерозвиненість механізмів політичної участі посилюють присутність антиціннісних практик. Події

останніх десятиліть – від акцій протесту до електоральних циклів, від зростання проросійських та радикально-націоналістичних дискурсів до спроб централізації влади – демонструють, що антицинності в Україні мають не лише латентний, але й відкрито політично інструменталізований характер.

Після Революції Гідності 2013–2014 років відбулося зростання громадянської активності, але водночас посилюються й виклики: політичний популізм став звичним інструментом боротьби за електорат, абсентеїзм не зник, а лише змінив свої форми, політична фрустрація часто набуває екстремістських рис, а політичне насильство – хоч і не є системним – усе ж спорадично виявляється на різних рівнях.

Таким чином, дослідження природи, причин і наслідків політичних антицинностей є надзвичайно важливим не лише для академічного середовища, а й для розуміння перспектив демократичного розвитку України. Воно дозволяє виявити структурні вади політичної системи, актуалізувати потребу в політичній освіті, зміцнити механізми участі, сприяти формуванню культури відповідального громадянства.

У цій статті робиться спроба комплексного аналізу основних форм політичних антицинностей, таких як нігілізм, абсентеїзм, популізм та насильство. Розкрито їхню сутність, джерела виникнення та наслідки як для індивідуальної політичної свідомості, так і для загального політичного процесу в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема політичних антицинностей, таких як нігілізм, абсентеїзм, популізм і політичне насильство, є міждисциплінарною за природою й охоплює політологічний, соціологічний, психологічний та правовий виміри. Аналіз сучасної наукової літератури засвідчує зростаючий інтерес дослідників до вивчення деструктивних форм політичної поведінки, що загрожують стабільності демократичних інституцій та руйнують суспільний консенсус.

Політичний нігілізм аналізується у працях українських і зарубіжних авторів як особлива форма заперечення політики та політичної системи загалом. Зокрема, у роботах О. Дем'янчука відзначається, що політичний нігілізм є прямим наслідком втрати довіри до державних інститутів та відчуття політичної безпорадності громадян. Він відрізняється від критичного мислення тим, що заперечує саму цінність політичної участі як такої [4].

В. Шаповал у своєму підручнику з політології підкреслює, що нігілізм посилюється в умовах інформаційного шуму, маніпулятивних практик ЗМІ та відсутності ефективної комунікації між владою та суспільством [8].

Політичний абсентеїзм розглядається як ще одна форма відчуження, що має пасивний, але

не менш небезпечний характер. У статті А. Романюка йдеться про соціальні та психологічні фактори абсентеїзму в Україні, зокрема серед молоді, а також вплив недовіри до виборчої системи. На думку автора, абсентеїзм є реакцією на відчуття марності голосу, зневаги до виборця, політичної корупції та незмінності еліт [7].

Проблема популізму докладно досліджена у працях К. Мудде, який класифікує його як тонку ідеологію, що протиставляє «чесний народ» «корумпованим елітам» і прагне прямої демократії без інституційних фільтрів. Він визначає популізм як метаідеологію, що здатна приєднуватися до лівих або правих програм, спрощуючи політичну реальність [12]. Подібні позиції займає і П. Норріс, яка підкреслює, що популізм – це не лише електоральна стратегія, а форма антисистемного дискурсу, що апелює до страхів, недовіри та простих рішень [13].

Ф. Фукуяма аналізує, як криза державного управління та занепад інституцій створюють умови для популістських і антидемократичних тенденцій. На його думку, слабкість держави та її нездатність забезпечити базові функції – найголовніші умови для популізму та екстремізму [11].

Політичне насильство розглядається у філософсько-політичному контексті як крайня форма втрати легітимності інституцій [1]. Д. Рансіман зазначає, що насильство стає не просто інструментом боротьби, а звичним елементом політичної сцени в умовах поляризації та дезінформації. Він висловлює побоювання щодо поступової нормалізації політичної жорстокості, що підриває публічний простір [14].

Б. Барбер акцентує на необхідності відновлення інститутів участі як противаги пасивності та політичному нігілізму. Він обстоює ідею «сильної демократії» як моделі, у якій громадяни не лише голосують, а активно залучаються до процесу вироблення політичних рішень [9].

Аналіз літератури засвідчує, що всі розглянуті явища мають спільне підґрунтя у вигляді кризи довіри, девальвації публічної моралі, соціальної поляризації та інформаційного перевантаження. Їх дослідження потребує подальшого теоретичного узагальнення та вироблення концептуальних підходів до формування «антиантициннісного» політичного порядку.

Формулювання цілей статті. Це комплексний аналіз політичного нігілізму, абсентеїзму, популізму та політичного насильства як проявів політичних антицинностей, їхніх витоків, форм реалізації та наслідків для політичної системи, особливо в умовах трансформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У політичній науці питання цінностей займає центральне місце у дослідженнях легітимності, політичної культури, ідеології, громадянської участі.

У той час як політичні цінності трактуються як нормативно-позитивні орієнтири, що легітимізують порядок і визначають межі допустимого в політичній взаємодії, поява поняття «антицінностей» відкриває нову площину для аналізу. Політичні антицінності – це не просто відсутність певних цінностей, а їх активне заперечення або знецінення, що супроводжується відповідними практиками. Вони функціонують як інверсії основоположних демократичних засад, сприяють руйнуванню політичної комунікації, делегітимізації влади, деструкції участі, нормальності й раціональності в політиці.

Аксіологічний вимір політики передбачає, що політичні системи засновуються на певних цінностях, які виконують функцію нормативних стандартів. У сучасних демократіях такими стандартами є: свобода, рівність, верховенство права, плюралізм, толерантність, відкритість до діалогу. Утім, політичні процеси демонструють, що разом з легітимними цінностями розвиваються й альтернативні, антагоністичні структури смислу, які підтримують авторитаризм, насильство, ворожнечу, байдужість або цинізм щодо суспільного блага.

Поняття «антицінностей» має міждисциплінарне походження – воно використовується в філософії, психології, культурології та етиці. У політології його доцільно тлумачити як категорію, що позначає стійкі антидемократичні установки, які сприяють політичному відчуженню, апатії, насильству, маніпуляціям і втраті довіри до держави. Це не лише ідеї, а й практики, що проявляються в риториці, законодавстві, політичних рішеннях, реакціях громадян [3, с. 26].

До ключових антицінностей сучасної політики можна віднести політичний нігілізм – тотальне заперечення значущості політики як способу регулювання суспільного життя, недовіра до всіх форм влади, скепсис до інституцій та процедур. Абсентеїзм – відмова від участі в політичному житті, зокрема виборах, референдумах, громадських ініціативах. Це форма пасивного протесту, що призводить до дефіциту легітимності. Популізм – підміна складних політичних процесів спрощеними гаслами, апеляція до «волі народу» без чіткої програми, антагонізація «еліти» та «простих людей». Насильство у політиці – фізичне або психологічне придушення опонентів, політичні репресії, загроза життю чи свободі як засіб досягнення цілей.

Ці явища мають не лише морально-етичний вимір, але й політичний: вони змінюють ландшафт публічної сфери, сприяють підвищенню напруги, поляризації, страху, а отже – руйнуванню самої ідеї спільного блага. Антицінності є не лише індикаторами наявності проблеми у суспільстві – вони самі є факторами дестабілізації. Їх деструктивний вплив полягає в тому, що вони здатні проникати у структури політичної системи й трансформу-

вати її зсередини, викликаючи перехід від конструктивного політичного процесу до політичної деградації.

Коли суспільство втрачає довіру до влади, виборчих інституцій, партій, то розвивається нігілізм. У таких умовах навіть демократичні процедури сприймаються як фікція, що відкриває простір для популістів та радикалів. Делегітимізація відбувається на двох рівнях – суб'єктивному (громадська недовіра) та об'єктивному (неефективність політики).

Популістська логіка знецінює формальні норми, виводячи «волю народу» за межі процедур. Таким чином руйнуються механізми стримувань і противаг, стає можливою узурпація влади, використання політичної доцільності як аргументу проти законності.

Масовий абсентеїзм призводить до зниження легітимності виборів, зменшення якості представництва. Влада, обрана меншістю, часто не відображає інтересів більшості, що спричиняє подальшу радикалізацію й відчуження.

В умовах, коли конструктивна політична участь здається неможливою, протест набуває форм насильства. Протести можуть переходити в конфлікти, революції, громадянську непокору. В державах зі слабкими інституціями це легко веде до авторитаризму або хаосу.

У певних випадках антицінності проникають в саму державну машину – корумпованість, вибіркоче правосуддя, політичні репресії, інституційна байдужість стають нормою. У такій ситуації демократія перетворюється на симулякр, який відтворює лише зовнішні ознаки, але не зміст. Впровадження антицінностей змінює культуру політичного мислення, формуються цинізм, фаталізм, зневіра в участі, поширюється уявлення, що політика – «брудна справа», а громадянські зусилля – марні. Ця функціональна деструкція призводить до тривалого ослаблення демократії.

В межах критичної політичної теорії антицінності можуть розглядатися не лише як симптоми занепаду, але й як форма протестного зворотного зв'язку, яка вказує на структурні проблеми у суспільстві. Згідно з підходами Ю. Габермаса та К. Оффе, навіть найбільш деструктивні прояви можуть містити раціональне зерно запиту на зміни, а отже, заслуговують на інституційну реакцію [6, с. 194]. Нігілізм може вказувати на відсутність реальних механізмів впливу на політичні рішення. Абсентеїзм – на те, що громадяни не відчують цінності участі або не бачать альтернатив. Популізм – на брак зрозумілої мови політичного представництва. Політичне насильство – на неспроможність діалогу.

Антицінності слід розглядати не лише як девіацію, але і як сигнал про незадоволення фундаментальними політичними потребами. У цьому сенсі

«антицінність» – це також лакмусовий папірець якості політичної культури.

Проте якщо політична система не здатна або не хоче реагувати, відбувається перетворення антицінностей в норму. Насильство стає прийнятним методом політичної боротьби. Популізм – головним способом комунікації з електоратом. Абсентеїзм – звичною реакцією на безпорадність. Нігілізм – соціальним настроєм. Це вже не протест – це стійкий аксіологічний розрив, що веде до інституційного краху [2, с. 109].

Політичний нігілізм – це форма аксіологічного заперечення або втрати віри в інститути держави, політичні цінності, владні механізми та легітимність прийняття політичних рішень. Його зміст полягає у недовірі до політики як сфери суспільного життя, що призводить до відмови від участі, демонстративного нехтування законами, правовими нормами та основами суспільного порядку. Нігілізм в політиці – не лише інтелектуальна позиція, а й суспільна практика, яка проявляється в ігноруванні громадянських обов'язків, ухиленні від виборів, відмові від публічної відповідальності, підтримці антисистемних рухів, скепсисі щодо будь-яких реформ.

Залежно від форм вираження політичного нігілізму, можна виділити три його основні типи [13, с. 82].

Пасивний політичний нігілізм. Це найпоширеніша і водночас найбільш латентна форма, що характеризується байдужістю до політичного життя, уникненням участі у виборах, громадських ініціативах, публічних дебатах. Людина з пасивно-нігілістичними установками не обов'язково відкрито засуджує політику, але усвідомлено відсторонюється від неї, вважаючи її чужою, корумпованою або безглуздою.

Активний політичний нігілізм. Ця форма пов'язана з прямим запереченням або боротьбою проти існуючих політичних інститутів, часто у поєднанні з радикальними методами. Активний нігілізм – це вже протестна практика, яка може набувати екстремістських рис: зневага до конституційного порядку, підтримка антисистемних сил, участь у неконституційних акціях. Активні нігілісти не лише не довіряють державі, а й вимагають її руйнування або повного перезавантаження.

Латентний (прихований) політичний нігілізм. Це нігілізм, який не артикулюється відкрито, але проявляється у поведінці, виборі інформаційних джерел тощо. Людина може брати участь у виборах, проте голосувати «проти всіх», обирати протестні сили без реальної політичної програми або демонструвати одночасну недовіру до всіх сторін політичного спектру. Така форма особливо поширена серед молоді, яка не відчуває реального впливу на політичні процеси.

Усі три форми політичного нігілізму поєднує втрата базової довіри до держави, що, у свою

чергу, делегітимізує саму ідею державності та суспільного договору і перетворює громадянина на апатичного або вороже налаштованого спостерігача [13, с. 94].

Політичний нігілізм не виникає у вакуумі. Його поява є реакцією на глибокі системні проблеми політичного, економічного та морального порядку. Український політичний досвід демонструє багаторазову зміну політичних лідерів і партій, які після здобуття влади не виправдовують очікувань громадян. Обіцянки, які не виконуються, вибори без змін, корупційні скандали, безкарність чиновників – усе це формує глибинне відчуття зради, яке породжує нігілізм.

Політичні системи, побудовані на особистих зв'язках, «ручному управлінні» та патронаті, деформують уявлення громадян про державу. Держава постає не як сервісна структура чи носій загального блага, а як джерело привілеїв, яке треба або використати, або уникнути. У такій системі політичні рішення сприймаються не як результат демократичної волі, а як тіньові домовленості, що підживлює недовіру [3, с. 47].

Медіаполе в умовах гібридної війни та політичної поляризації перенасичене фейками, маніпуляціями, конспірологією, що сприяє втраті орієнтирів. Цинізм стає домінантною формою мислення: «усі крадуть», «усі брешуть», «ніхто не зміниться». В умовах такого сприйняття навіть щирі ініціативи влади викликають скепсис або відторгнення.

Політична апатія часто є реакцією на соціальне безсилля. Коли держава не гарантує базових умов для життя – безпеки, медицини, справедливого суду – громадянин втрачає мотивацію до участі у політиці. Його не переконують абстрактні гасла про реформи, якщо він щодня стикається з бюрократією, корупцією чи несправедливістю.

Покоління, які виростили без ґрунтового розуміння цінностей демократії, прав людини, принципів самоврядування, є вразливими до маніпуляцій та формують деформовану уяву про політику як «інструмент чужих», що не потребує участі. Україна, як держава з посттоталітарним і постколоніальним досвідом, має особливі умови для розвитку політичного нігілізму. Залишки радянської політичної культури – патерналізм, покірність, формалізм, подвійна мораль – досі впливають на ставлення громадян до державності. Багато громадян досі мислять у категоріях «влада – це вони», «не варто втручатися», «нічого не зміниться». Держава в уявленні людей – не інструмент служіння, а джерело обмежень. Це породжує пасивність і політичний песимізм.

Незважаючи на активність молоді у протестах, загалом молодіжне середовище часто демонструє високу частку латентного нігілізму – низьку явку

на виборах, відсутність політичної ідентифікації, зневіру в політичних партіях.

В Україні відбулося чимало кризових подій, що стали каталізаторами нігілістичних настроїв. Політика В. Януковича супроводжувалася централізацією влади, корупцією, зневагою до правових процедур. Найгучнішими скандалами стало ув'язнення Юлії Тимошенко, масова корупція у сфері держзакупівель, «Межигір'я» як символ розкоші та розриву між владою і народом. Ці події поглибили розчарування в демократичних інститутах, зруйнували залишки довіри до правосуддя, парламенту, президента.

Вибух суспільного гніву, який вивів людей на Майдан, був виходом із стану нігілізму, але й реакцією на його нагромадження. Майдан став спробою відновити гідність, однак невдовзі після революції розпочався новий виток розчарування.

Після Майдану, попри очікувану люстрацію, у політичних елітах залишилися фігуранти корупційних розслідувань. Найбільш резонансні: скандали в «Укроборонпромі»; справи НАБУ щодо топ-чиновників; політичні конфлікти між антикорупційними структурами та владою. Суспільною реакцією стало дистанціювання від політики, зростання запитів на «нові обличчя» без політичного досвіду.

У сучасній політичній науці абсентеїзм (від лат. *absens* – відсутній) означає усвідомлену або несвідому відмову громадян брати участь у політичному житті, зокрема в голосуванні, громадських обговореннях, виборах, референдумах. Найчастіше термін використовується стосовно невиборчої активності, що виявляється у низькій явці виборців або загальному ігноруванні політичних процесів [10, с. 6].

Формально, демократія передбачає право, а не обов'язок участі. Однак з точки зору політичної культури, масовий абсентеїзм є ознакою недієвої демократії, що не здатна інтегрувати громадян у процес прийняття рішень. Відмова від участі не завжди свідчить про апатію – часто це форма протесту: невіра у спроможність політичної системи представляти інтереси виборців, відчуття марності участі, або розчарування в усіх політичних акторах.

Абсентеїзм може бути результатом бідного політичного досвіду (недовіра, відсутність навичок); політичного цинізму («усі однакові», «нікого не обираю»); інституційної неефективності (вибори нічого не змінюють); соціально-економічної демобілізації (зневіра в ефективності дій).

У політології абсентеїзм часто розглядають як індикатор низької політичної культури. Громадяни, які не мають чітких уявлень про механізми впливу на владу, ролі інститутів, значення виборів, не відчувають своєї політичної суб'єктності. Водночас абсентеїзм не варто зводити лише до

пасивності, у багатьох випадках він є формою «мовчазного» протесту проти несправедливої або нефункціональної політичної системи.

Абсентеїзм є багатофакторним явищем. Його витoki лежать на перетині особистісного досвіду, соціальної позиції та функціонування політичної системи. Умовно їх можна розділити на соціальні, інституційні та культурно-психологічні [11, с. 511].

До соціальних чинників належать: освітній рівень (чим нижча освіта, тим менша ймовірність участі у виборах); доходи та соціальна мобільність (малозабезпечені громадяни частіше ігнорують вибори, не відчуваючи прямої вигоди від них); вік (молодь є найбільш абстинентною групою – часто через недовіру, відсутність політичного досвіду або почуття приналежності до політичного простору); місце проживання (жителі віддалених сіл або мігранти у великих містах – менш активні в участі через ізоляцію, брак інформації або складність реєстрації).

Інституційні чинники охоплюють низький рівень довіри до органів влади; слабку партійну систему, коли виборець не бачить альтернатив, не ототожнює себе з жодною політичною силою; корумпованість інститутів, що дискредитує виборчий процес; неадекватне функціонування ЦВК, відсутність зручного механізму голосування для внутрішніх і зовнішніх мігрантів, студентів, переселенців.

Психологічні та культурні чинники – політична апатія, відчуття власної незначущості, «моя думка нічого не змінить»; фрустрація, розчарування після невиконаних обіцянок; індивідуалізм: переконання, що «політика – це не моя справа»; цинізм та недовіра до всіх без винятку кандидатів і партій [13, с. 180].

Таким чином, абсентеїзм є комплексною реакцією суспільства на політичні розчарування, інституційну неефективність, соціальну ізоляцію, що вимагає не лише мобілізації, але й відновлення довіри до політичного процесу.

Український виборчий процес за останні два десятиліття демонструє нестабільну, але переважно низьку динаміку участі виборців. Незважаючи на наявність загального виборчого права, частка громадян, які не беруть участі у голосуванні, зростає або коливається в межах критичних рівнів. Це свідчить про поширення абсентеїстських настроїв. Значна частка виборців відчуває брак довіри до партій, особливо в молодіжному сегменті. Загальна динаміка участі у виборах в Україні свідчить про стабільне поширення абсентеїзму, зумовленого не лише епізодичними факторами, а й довготривалими процесами політичного відчуження. Навіть у моменти загальнонаціонального піднесення (2004, 2014 р.), рівень участі залишається нижчим, ніж у країнах Західної Європи [4, с. 32].

Міграція – один із найсучасніших і найменш досліджених факторів політичного абсентеїзму в Україні. Масовий виїзд громадян на заробітки, навчання, тимчасове чи постійне проживання за кордоном, а також внутрішнє переміщення внаслідок війни змінили конфігурацію політичної участі. Проблеми їх участі у виборах: складність реєстрації на консульському обліку; мала кількість дільниць у країнах перебування; відсутність електронного голосування; обмежена поінформованість про внутрішньоукраїнські процеси; байдужість через відчуття «виключеності» з політичного тіла нації. У результаті, навіть активні громадяни часто залишаються поза виборчим процесом, і це формує новий пласт «транснаціонального абсентеїзму».

Після 2014 року та особливо після початку повномасштабної агресії у 2022 році, в Україні з'явилася велика категорія внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Серед причин абсентеїзму цієї категорії: проблеми з реєстрацією за новим місцем проживання; відсутність політичного представництва; адміністративні бар'єри; психологічна травмація; відчуження від нових громад, ізоляція, втрата зв'язків із «рідною» політичною системою. Міграція супроводжується і психологічною дистанцією від української політики. Люди споживають інші інформаційні потоки, адаптуються до політичної культури інших країн. Це формує культурний абсентеїзм, який надалі трансформується у втрату ідентифікації з українським політичним простором.

Абсентеїзм в Україні – це не випадкове явище, а симптом глибокої кризи політичної участі. Його причини – комплексні: від інституційної неефективності та соціальної нестабільності до фрустрації, цинізму й інформаційної перевантаженості. Особливо небезпечним є поширення абсентеїзму серед молоді, мігрантів та постреволюційного електорату.

Подолання абсентеїзму потребує не лише адміністративних змін (спрощення процедур голосування), а й ціннісної переорієнтації політичної культури, формування нової моделі залучення громадян – через участь, довіру, реальне представництво інтересів. Без активного громадянина демократія перетворюється на формальну процедуру без змісту.

Популізм – одне з найчастіше вживаних, але теоретично суперечливих понять сучасної політичної науки. Він одночасно є політичним стилем, стратегією мобілізації та типом світогляду, в основі якого – опозиція між «народом» і «елітою», що начебто зраджує загальний інтерес.

У класичному формулюванні Муде, популізм – це «тонкий ідеологічний компонент, який поділяє суспільство на дві гомогенні та антагоністичні групи: чистий народ і корумповану еліту, і стверджує, що політика повинна виражати волю

народу» [12, с. 16]. У цьому розумінні популізм – не повноцінна ідеологія, а певна рамка, до якої можуть бути вбудовані як ліві, так і праві ідеології.

До загальних рис популізму можна віднести: антиелітаризм, риторика проти влади, старих партій, експертів; антисистемність, критика існуючих інститутів, вимога «перезавантаження»; апеляція до народу як до єдиної легітимної сили; пряма демократія, заклики до референдумів, соціальних опитувань, прямого впливу; спрощення складного, редукція складних проблем до простих рішень; емоційність та апеляція до інтуїтивної справедливості [15, с. 303].

Популізм є не лише інструментом політичної мобілізації, а й світоглядною оптикою, яка відкидає політичний плюралізм, складність інституційної взаємодії та компроміси.

У сучасному світі популізм не обмежується маргінальними рухами, а часто стає мейнстримом, визначаючи політичний порядок денний навіть у сталих демократіях.

Персоналістський популізм визначається зосередженням на харизматичному лідері, який вважається безпосереднім представником народу. Партії або інститути вторинні, головне – особистість, довіра до лідера замість ідеології. Персоналістський популізм руйнує інституційні рамки, замінюючи демократичні процедури імпровізаційним стилем ухвалення рішень [15, с. 309].

Україна – приклад країни, де популізм є постійною рисою політичного життя, незалежно від ідеологічної приналежності лідерів. Популізм пронизує програми, дискурс, організаційну культуру, медіаполе. Особливостями українського популізму є низька партійна ідентифікація виборців; висока роль телевізійної медіапрезентації; антиолігархічна риторика, часто з боку самих олігархів; змішування лівих і правих гасел в межах однієї кампанії [4, с. 36].

Популізм в Україні є не винятком, а структурною нормою, зумовленою слабкістю інституцій, недовірою до еліт, бідністю політичної освіти, рольовою порожнечою між громадянином і владою. В Україні популізм має гібридну форму – злиття лівої соціальної риторики з правою ідентичністю, емоційного лідерства та тотального спрощення. Його мовні, ідеологічні та організаційні прояви формують поверхову, але привабливу модель політики, що підмінює зміст емоційною формою.

Подолання популізму можливе лише через зміцнення інституцій, розвиток політичної освіти, повернення довіри до інтелекту та компромісу як основ демократичного процесу.

Політичне насильство – складне соціально-політичне явище, що охоплює дії, спрямовані на примус, тиск або знищення опонента з метою зміни чи утвердження влади. Його ключова характеристика – інструменталізація сили або погрози

силою у сфері політичних відносин. Політичне насильство порушує межі легітимної боротьби за вплив і підмінює діалог – примусом, а згоду – страхом [5, с. 14].

Форми політичного насильства умовно поділяються на прямі, латентні та вербальні.

Пряме (фізичне) насильство. Це насильство у його класичному вигляді, коли політичний суб'єкт (держава, опозиція, радикальні групи) застосовує силу безпосередньо через політичні вбивства, розгони демонстрацій, застосування сили до мітингувальників, терористичні атаки, тортури або інші методи фізичного примусу в умовах авторитаризму. Пряме насильство є найбільш помітним і однозначним. Його легітимність завжди ставиться під сумнів, окрім випадків, коли воно виправдане самозахистом або підтримкою правопорядку.

Латентне (структурне) насильство. Цей тип насильства виявляється не у формі відкритої агресії, а через інститути, норми, механізми, які породжують нерівність, приниження, виключення, обмеження доступу до ресурсів, прав, політичної участі, монополію на ЗМІ та інформаційний простір, використання судової системи для переслідування опонентів, несправедливе виборче законодавство [14, с. 163]. Латентне насильство є менш очевидним, але не менш руйнівним, оскільки підтримує основи демократичного балансу, створює відчуття безвиході й сприяє радикалізації суспільства.

Вербальне насильство. До нього належить мовна агресія, дискредитація, політична ненависть, що виявляється в публічній мові ненависті, приниженні груп за політичними ознаками; поширенні мови ворожнечі у соцмережах і ЗМІ; політичному цькуванні, цькуванні журналістів, громадських діячів; маніпуляції фактами, фейками, спрямованими на дестабілізацію. Вербальне насильство – передумова фізичного насильства, бо воно руйнує основу публічного діалогу, продукує дезінформацію та готує ґрунт для ескалації конфліктів.

Таким чином, політичне насильство набуває різноманітних форм і не завжди проявляється у фізичній агресії. Часто воно діє в рамках звичних процедур, нібито легальних дій, але має деструктивний, антиполітичний зміст.

Питання про взаємовідносини держави і насильства є центральним у політичній філософії. Межа між легітимною силою та репресивним насильством дуже тонка. Вона визначається рівнем демократії, наявністю незалежного суду та ЗМІ, прозорістю процедур застосування сили, політичною відповідальністю керівництва.

У демократичних умовах насильство держави має бути обмеженим законом, підконтрольним суспільству, спрямованим проти порушників,

а не опозиції. У таких системах поліція, суд, армія діють в межах правової держави, їх функція – захист прав громадян і підтримання публічного порядку.

В авторитарних і гібридних режимах держава втрачає свою нейтральність і стає інструментом пригнічення політичної опозиції, контролю за інформаційним простором, інституціоналізації насильства через спецслужби, залякування суспільства через силові провокації. Такі режими легітимізують насильство під приводом «стабільності», «боротьби з екстремізмом», «національної безпеки», водночас не дотримуючись правових процедур.

Сучасна політологія акцентує: насильство в межах держави може бути як функціональним, так і деструктивним. Функціональне – зупиняє хаос, захищає меншість, гарантує безпеку. Деструктивне – нищить автономію громадян, придушує свободу слова, формує атмосферу страху [5, с. 17].

Український досвід показує, що держава в умовах політичної турбулентності часто не витримує баланс: силові органи використовуються то як інструмент підтримки режиму, то як об'єкт суспільної недовіри (2014 р.), то як символ державності у війні (з 2022 р.). Вуличне насильство як форма політичної активності в Україні має особливу історію, що поєднує громадянський протест і стихійну агресію. Українські майдани стали не лише символом демократичного відродження, а й прикладом розмиття меж між мирним протестом і силовим протистоянням.

Помаранчева революція (2004) характеризувалася мирним характером, попри масовість. Насильство було мінімальним, а влада відмовилася від його застосування під тиском міжнародної спільноти.

Євромайдан / Революція Гідності (2013–2014), це був приклад ескалації протесту до фази вуличного насильства, яке почалося як відповідь на жорстокий розгін студентів (30 листопада 2013) і досягло апогею під час подій у лютому 2014 р. Причини насильства: використання «Беркута» як репресивного апарату; ігнорування політичних вимог протестувальників; інформаційна війна, що підбурювала радикалізацію; поява самоорганізованих радикальних груп (Правий сектор тощо). У результаті – загибель понад 100 протестувальників, радикалізація громадян, втрата легітимності влади Януковича.

Період 2015–2019 рр. засвідчив спад протестної активності, але відбувалися локальні акції проти тарифів, забудов, екологічних проблем, агресивні виступи ветеранів і добровольців, інциденти біля парламенту у 2015 р. з жертвами.

В умовах повномасштабної війни вуличні протести змінили характер. Фокус змістився

з політики на соціальні питання. Зменшення протестів у тилу через військову загрозу. Але сталося поширення агресивних форм комунікації в онлайн-просторі.

Політичний протест – фундаментальне право в демократичному суспільстві. Але коли протест втрачає комунікативну функцію і перетворюється на агресію – відбувається руйнування публічного простору. У своєму ідеальному вигляді протест формулює вимоги, акумулює колективну волю, створює майданчик для переговорів. Такий протест підтримується суспільством, оскільки слугує інструментом демократичного тиску, не порушуючи базових норм співжиття.

Політичне насильство в сучасному світі – не лише виняток, а симптом глибокої кризи політичного представництва і діалогу. Його форми – від відкритої фізичної агресії до мовного цькування і структурного виключення – стають інструментом деструкції, коли політична система не здатна розв'язувати конфлікти ненасильницьким шляхом.

Український досвід демонструє як небезпечний потенціал політичного насильства, так і потребу в альтернативних, демократичних формах участі, заснованих на довірі, відкритості та відповідальності. Баланс між легітимною силою і репресією, між протестом і агресією, між критикою і мовою ненависті – це ключова межа, яку не може перетинати політична культура демократичного суспільства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Політичні антицінності, такі як нігілізм, абсентеїзм, популізм та насильство, є складними й багатовимірними явищами, що виникають не лише як реакція на конкретні політичні або соціальні проблеми, а як результат глибоких структурних процесів у суспільстві. Їхня поява пов'язана з низкою причин – від розчарування у владі до кризи довіри, від інформаційної перенасиченості до слабкості демократичних інституцій.

Насамперед, однією з ключових причин поширення антицінностей є втрата довіри до політичних інститутів. Коли громадяни не вірять у чесність виборів, незалежність судів чи відповідальність чиновників, формується глибоке відчуття відчуження.

Другою важливою причиною є соціально-економічна нерівність. Коли значна частина населення відчуває себе виключеною з системи, зростає сприйняття несправедливості. У такому середовищі виникає як політична апатія, так і радикалізація. Часто політичні антицінності стають єдиним способом висловити себе у системі, яка не дає можливості легальної чи конструктивної участі.

Третьою причиною є інформаційна втома та маніпуляція, зумовлена медіа-середовищем.

У світі, де інформація часто подається емоційно, фрагментарно або з навмисними спотвореннями, громадянам важко відокремити факти від пропаганди. Це сприяє зневірі, апатії та відкритості до популістських або екстремістських ідей, які дають просту відповідь на складні запитання.

Форми прояву антицінностей можуть варіюватися від пасивної неучасті (абсентеїзм), іронії та цинізму (нігілізм), до відкритої агресії та політичного насильства. Вони можуть мати як індивідуальний характер (відмова голосувати, поширення мови ворожнечі), так і організований (створення радикальних рухів, участь у незаконних акціях протесту, спротив інституціям).

Наслідки поширення антицінностей є глибоко деструктивними. Вони включають делегітимацію державної влади, політичну поляризацію, розпад політичного діалогу, зниження рівня громадянської участі. Суспільство, в якому панують антицінності, перетворюється з політичної спільноти на фрагментовану масу, де домінують страх, цинізм, недовіра та агресія. У таких умовах демократія не лише втрачає зміст, а й стає потенційно нездійсненою формою правління.

У ситуації глибокої девальвації політичних цінностей виникає потреба не в поверхневому реформуванні, а у стратегічному оновленні політичної культури. Це передбачає зміну не лише зовнішніх форм функціонування політичної системи, але й внутрішніх норм, цінностей, поведінкових моделей громадян, політичних акторів, медіа, освіти. Політична культура – це не лише рівень обізнаності громадян, а система соціалізації, норми ставлення до влади, ціннісна орієнтація щодо участі в політиці. Якщо ця культура ґрунтується на недовірі, цинізмі, безвідповідальності, вона неминуче відтворює антицінності. Саме тому оновлення політичної культури є ключем до запобігання антидемократичним тенденціям у майбутньому [3, с. 201]. Оновлення має починатися з освітнього середовища: шкільна та університетська освіта мають не лише давати знання з політології, а формувати критичне мислення, навички участі, діалогу, взаємоповаги. Важливою є також роль ЗМІ, які мають бути не інструментом маніпуляції, а майданчиком для плюралізму думок, фактчекінгу та просвіти.

Важливо впроваджувати інституційні зміни, спрямовані на посилення прозорості, підзвітності, публічності процесів ухвалення рішень. Тільки відкриті інститути здатні формувати довіру. Разом із тим необхідне відновлення діалогу між владою і суспільством, формування механізмів громадського впливу та контролю, розвиток партисипативних форм демократії.

Україна, переживши дві революції, окупацію, війну та постійні політичні кризи, має унікальний досвід боротьби за цінності демократії. Однак

паралельно з цим у суспільстві закріпилися риси політичного нігілізму, глибокої недовіри до влади, апатії, розчарування. Саме тому український шлях подолання антицидентів не може обмежитися лише критикою чи черговими реформами згори. Необхідним є перехід від реактивності до проактивності, тобто від пасивного сприйняття проблем до активного творення альтернатив. На державному рівні це означає запуск довгострокових програм політичної просвіти, посилення відповідальності політиків, реформу виборчого законодавства, що сприятиме оновленню еліт.

На рівні громадянського суспільства – розвиток горизонтальних мереж, інклюзивних ініціатив, місцевого самоврядування, створення незалежних медіа. Крім того, вкрай важливо підтримувати молодіжні рухи, волонтерські ініціативи, проекти політичної участі, що виникають «знизу». Саме молодь має потенціал стати носієм нової політичної культури, яка не толерує популізм і цинізм, а прагне ефективної, відкритої, ціннісно-орієнтованої держави.

Український контекст передбачає також усвідомлення небезпеки зовнішніх втручань, які через пропаганду, дезінформацію чи фінансування радикальних груп сприяють посиленню антицидентних настроїв. Захист інформаційного простору, кібербезпека, розвиток медіаграмотності – також частина цього шляху.

Майбутнє української демократії прямо залежить від того, наскільки вдасться замінити антицидентні позитивними демократичними орієн-

тирами. Серед них ключовими є: участь, право, солідарність. Участь – це не лише голосування на виборах, а й регулярне включення громадян у політичне, громадське, локальне життя. Без реальної участі демократія стає формальністю. Саме тому розвиток механізмів електронної демократії, місцевих ініціатив, бюджетів участі має бути одним із стратегічних напрямів державної політики. Право, як цінність, має гарантувати рівність, справедливість, захист гідності. Утвердження верховенства права передбачає боротьбу з безкарністю, реформу судової системи, гарантування прав людини незалежно від політичної позиції чи соціального статусу. Довіра до правової системи – запорука зменшення радикальних настроїв у суспільстві. Солідарність – це відповідальність один за одного, взаємоповага, підтримка вразливих груп, відмова від культури ненависті. У контексті війни та кризи – солідарність стає не лише моральною, а й політичною категорією, що допомагає зберегти єдність і суб'єктність. Утвердження цих цінностей можливе лише в умовах системної, довгострокової, послідовної політики, яка поєднує освіту, правову реформу, розвиток громадянського суспільства та підзвітність влади. Це вимагає зусиль з боку всіх соціальних акторів: держави, громадян, медіа, освітніх установ, бізнесу. Замість суспільства реакції, страху та недовіри має постати суспільство участі, діалогу та справедливості. Такий перехід – тривалий, але необхідний для збереження демократії як реального, а не декларативного устрою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арістотель. Політика / пер. з давньогрек. О. Кислюка. Харків. 2020. 544 с.
2. Бебик В. Основи політичної науки : навч. посіб. К. 2004. 288 с.
3. Гаврилюк Р. Політична культура та політична свідомість: сучасні виклики. К. 2021. 224 с.
4. Дем'янчук О. Політична свідомість і легітимність у кризові періоди. *Політичний менеджмент*. 2022. № 2. С. 31–37.
5. Кость О. Екстремізм як виклик для українського політичного процесу. *Наука і суспільство*. 2021. № 4. С. 12–18.
6. Литвин В. Теорія політичного процесу. К. 2010. 344 с.
7. Романюк А. Політичний абсентеїзм в Україні: соціальні та інституційні чинники. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2018. Вип. 18. С. 98–104.
8. Шаповал, В. Ю. Політологія: Підручник. К. 2012. 400 с.
9. Barber B. R. Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age. Berkeley : University of California Press. 2004. 320 p.
10. Foa, R. S., & Mounk, Y. The Signs of Deconsolidation. *Journal of Democracy*. 2017. Vol. 28(1). P. 5–15.
11. Fukuyama, F. Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy. New York. 2014. 658 p.
12. Mudde, C. Populism: A Very Short Introduction. Oxford : Oxford University Press. 2017. 160 p.
13. Norris, P. Democratic Deficit and Political Apathy. Cambridge : Cambridge University Press. 2015. 312 p.
14. Runciman, D. How Democracy Ends. London : Profile Books. 2018. 256 p.
15. Spruyt, B., Keppens, G., & Van Droogenbroeck, F. Who Supports Populism and Why? *European Sociological Review*. 2016. Vol. 32(3). P. 300–314.

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.08.2025

Дата публікації: 30.09.2025